

Олексій Онищенко,

академік НАН України,
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
просп. Голосіївський, 3, м. Київ, 03039, Україна
e-mail: oifp@nas.gov.ua

Піднесення рівня інформаційної грамотності – пріоритетне завдання сучасних бібліотек

У статті порушуються актуальні питання вітчизняної бібліотечної галузі, обґрунтовується необхідність долучення бібліотек до процесів цифровізації буття людини, піднесення рівня інформаційної грамотності як свого власного персоналу, так і читачього загалу. Пропонуються конкретні кроки у цьому напрямі: розбудова ефективної структури цифрового всеобучу, перенавчання, підвищення кваліфікації користувачів бібліотек; удосконалення каталожного господарства, систематизації, пошукового апарату, структури фондів, сайтів і порталів; перетворення бібліотек в осередки інформаційної експертизи, бібліотечного навігаторства; розширення можливого індивідуального цифрового сервісу тощо.

К л ю ч о в і с л о в а: соціокультурна віддача бібліотек, виклики цифровізації, цифровий сервіс бібліотек, цифровий всеобуч, інформаційна грамотність.

Актуальність проблеми. Цифрова епоха несе з собою нові завдання, нові виклики, нові складнощі, а одночасно й нові можливості для піднесення ролі та значення бібліотек у житті окремої людини і суспільства загалом. Об'єктивно зростає і суспільний статус бібліотечного працівника, але того працівника, який відповідає процесам цифровізації буття людини.

Одна з таких можливостей, яка ще недооцінюється, – розширення участі бібліотек у формуванні масової інформаційної грамотності, оновленні і збагаченні на цифрових засадах первісно й органічно притаманної бібліотекам просвітницької функції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Бібліотеки – породження, втілення, уособлення грамотності. Вони ж і її носії, зберігачі, пропагандисти. Бібліотеки здобули славу «вогнища культури» тим, що з кожною революцією в писемності (рукописання, друкування, електронні видання) поповнювали такі форми і методи підтримки, поширення грамотності, як уміння фіксувати, зберігати, передавати, тлумачити інформацію.

Грамотність – поняття містке. Історично воно збагачувало свій зміст і структуру. Базовими елементами грамотності є знання букв, цифр і розділових знаків, а відповідно й уміння писати, читати, рахувати. Протягом багатьох століть бібліотеки і займалися поширенням цих знань та умінь. Просвітництво було однією з основних

їхніх функцій поряд з накопиченням, зберіганням і введенням у суспільний обіг рукописної та друкованої літератури.

Сьогодні в Україні, як і в інших країнах, де утвердилася мінімум середня освіта громадян, це завдання перестало бути актуальним. Проте затребуваною залишається бібліотечна робота, спрямована на підтримку і розвиток інших типів і видів грамотності, особливо нових. Нові типи і види грамотності, пов'язані з цифровізацією, з тими її інструментами і методами, за допомогою яких створюється, опрацьовується, зберігається, використовується інформація. Нині справжня, робоча, грамотність неможлива без володіння комп'ютером, різними гаджетами, побутовими цифровими апаратами, без освоєння комп'ютерного програмного забезпечення, комп'ютерних мереж. Якщо на початку комп'ютерної ери у нас говорили, що інформатика є другою (ною) освітою, то тепер очевидно, що вона стає фундаментальною основою грамотності.

Бібліотеки як культурні (просвітницькі, інформаційні, знаннєві) заклади об'єктивно приречені на включення в багатоплановий процес освоєння цифрової грамотності. Цей процес довготривалий – варіант реалізації принципу «освіти протягом усього життя» для конкретної людини і для суспільства – протягом усієї цифрової епохи аж до нової революції в писемності, після якої бібліотекам доведеться пропагувати якісно новий тип гра-

мотності. Для бібліотек відкривається, таким чином, широке поле масштабного соціокультурного утвердження, підвищення своєї суспільно значущої ролі.

Сфера послуг, виробництво і побут, освіта і культура, медицина і управління невинно наповнюються цифровими апаратами. Людина, яка елементарно не може ними користуватися, стає по суті непрацездатною, неконкурентною, обмеженою навіть у домашньому середовищі, куди дедалі більше проникає цифрова техніка. Тому зростає число охочих отримати знання і навички, необхідні для впевненої поведінки у цифровому середовищі. Загалом їх велика кількість. І всі вони – потенціальні відвідувачі бібліотек, чого бібліотеки часто не враховують.

У нашій країні ще не склалася постійно діюча система цифрового всеобучу дорослих. Вони освоюють цифрову справу здебільшого самотужки, з допомогою рідних і близьких, на різних нестабільних комп'ютерних курсах. Але це – стихійне, фрагментарне, нерідко поверхове навчання. Воно дає певні початкові знання, котрих ще далеко недостатньо для вільного користування цифровим обладнанням, необхідним для життєдіяльності. Таким чином, сформувався суспільний запит саме на стабільну постійно діючу систему цифрового всеобучу.

Найшвидше і найкраще вона може бути розбудована на основі бібліотечної системи, яка за призначенням є носієм знання, інформації, грамотності. Система діюча, розгалужена, має значний інформаційний ресурс, просвітницький досвід, матеріально-технічну базу. Потрібно лише розгорнути в ній ефективні структури цифрового всеобучу, перенавчання, підвищення кваліфікації читачів.

У багатьох бібліотеках уже діють (і їх потрібно ширити) школи, курси, семінари, консультативні пункти з питань комп'ютерної грамотності. Доцільно, щоб вони були в усіх бібліотеках – від малих до великих. Щоб вони працювали за цілісними, компактними програмами, на базі яких виростав би компетентний користувач комп'ютером, Інтернетом, інформаційними технологіями. Щоб вони стали осередками колективного (бібліотекарі і читачі) осмислення робочих питань утвердження і розвитку цифрової грамотності.

Слід мати на увазі, що нова грамотність, на відміну від традиційної (знання алфавіту та дев'яти чисел і цифри «0»), уміння писати, читати, рахувати), не є раз і назавжди даною. Оскільки вона невідривно прив'язана до комп'ютерної

техніки, комп'ютерних технологій, які швидко і суттєво змінюються, то для її підтримки в робочому режимі необхідно весь час донавчатися і перенавчатися. Тож для бібліотек тут безкрає поле діяльності, якщо, звичайно, вони не втратять цієї можливості.

Нині буквально множаться комп'ютерні мережі. У них накопичуються великі масиви інформації. Бібліотеки виступають порадниками щодо роботи в мережах. І це теж їхнє постійне завдання. Уміння працювати в мережах – це важлива складова цифрової грамотності. Виник навіть окремий науковий напрям – нетологія (вчення про мережі). Бібліотеки мають узяти на повсякденне озброєння ідеї, висновки і рекомендації цієї науки. Адже далі людське життя проходитиме в мережевому суспільстві.

Нова грамотність, крім традиційних інструментів письма, знання цифрових апаратів і технологій, включає оцінку змісту інформації, розумний, раціональний підхід до її відбору, використання. На цьому слід особливо наголосити у наш час, час навали інформаційного шуму, фейкових новин. Боротьба за об'єктивність, достовірність, повноту, адекватність тлумачення інформації стає життєво необхідною справою.

Бібліотеки завжди виступали експертами літератури, спершу рукописної, потім друкованої, а тепер до цього додалися ще й електронні видання. Вміння оцінювати інформацію і речі дедалі більше стає практичним критерієм грамотності, а бібліотеки – центрами чи бодай осередками інформаційної експертизи.

Тому бібліотеки, які націлені в майбутнє, розвивають у себе інформаційно-аналітичні, довідкові, реферативні, консультаційні служби, дедалі частіше готують різноманітні експертні матеріали. Цим вони нарощують змістову складову інформаційної грамотності. Остання постає як найвищий (на наш час) тип грамотності, бо вона містить у собі не тільки інструментарій опрацювання інформації, а й методи впливу на її змістову якість. У бібліотек найбільше можливостей стати втіленням і носієм такого типу грамотності. І це – їхній пріоритетний стратегічний орієнтир.

Цифровізація, що посилила інформаційний вибух, загострила й інформаційну кризу, яка полягає у суперечності між величезними, небувалими обсягами інформації і наявністю в них об'єктивної, корисної, будівничої інформації. Утруднено конкретний тематичний пошук. Інтернет часто відразу видає масу матеріалу на задану тему. Інфор-

маційна криза – перманентна і глобальна. Бібліотеки можуть зробити помітний внесок у її послаблення і подолання. У їхньому розпорядженні багатий історичний досвід пошуку інформації.

Тут передусім необхідно звернути увагу на удосконалення каталожного господарства, систематизації, пошукового апарату, структури фондів, сайтів і порталів. Окремо слід наголосити на потребі суттєвого поліпшення бібліотечного навігаторства в Інтернеті. Сила і привабливість сучасної бібліотеки багато в чому залежить від того, наскільки результативно вона орієнтує читача у Світовій Павутині. Інтернет-грамотність – обов'язковий елемент нової грамотності.

Відома велика творча роль бібліотек у формуванні компетентності в галузі окремих наук, наукових напрямів, видів діяльності. Часто грамотність ототожнюють з професійною компетентністю. Про людину говорять, що вона технічно-, економічно-, математично-, юридично-, політично- і т. д. грамотна.

Формування компетентностей – довічна проблема. Бібліотеки об'єктивно мають бути залучені до її вирішення, бо в них найбільший ресурс знанневого, науково-інформаційного забезпечення цієї справи. Важливо в ініціативному порядку донести до найширших верств населення знання і цінності та збуджувати зворотний інтерес до себе. Бібліотеки будуть постійно в числі провідних структур загальносуспільного процесу підвищення компетентності, тобто грамотності нинішнього і майбутніх поколінь.

Хотілось би окремо зупинитися на завданнях бібліотек у підтримці і розвитку мовної грамотності відповідно до чинних літературних норм мови. Насамперед державної мови і, звичайно ж, рідної мови кожної національності. Традиційно саме мовна грамотність, те, як говорить і пише людина, вважається критерієм її освіченості, культури, грамотності.

Українські бібліотеки завжди були скарбницями національної літератури, центрами мовної національної культури, пропаганди українського слова, національної мовної пам'яті. Мовна проблема вкорінена в бібліотечне життя. І вона незмінно працює на авторитет бібліотеки. Бути мовно грамотним – бажання всіх свідомих людей і за всіх часів. Турбота про мовну грамотність – це робота на зміцнення позицій бібліотек у суспільстві, програма на довге їхнє життя.

Мова – динамічне явище. Вона постійно попов-

нюється новими словами і виразами, зазнає впливу іноземних мов. Періодично оновлюються правописи. Бібліотеки мають відстежувати все це разом з мовознавцями, бути провідниками у мовних лабіринтах і трансформаціях.

Доцільно в бібліотеках організувати служби з питань мовної грамотності, мати надійні канали доступу до вітчизняних і міжнародних мовознавчих баз, центрів. У всіх бібліотеках незалежно від величини і профілю потрібно формувати фонди мовознавчої літератури, звертаючи особливу увагу на правописи, словники, довідники, енциклопедії, підручники і навчальні посібники. Але передусім слід пам'ятати, що бібліотеки – найближчі до людей осередки, де можна з'ясувати будь-які питання мовної грамотності безпосередньо на місці чи з допомогою бібліотечних працівників у інших мовознавчих установах. І це постійна козирна карта бібліотек, потенціал якої використовується ще недостатньо. Люди шукають мовних порадників і повинні їх знайти передусім у бібліотеці.

Звичайно, не всі бібліотеки готові до системної повсякденної роботи, спрямованої на формування масової інформаційної грамотності сучасного типу. Недостатня матеріально-технічна база, проблеми з фінансуванням. Бракує кваліфікованих кадрів. Слабкий ще суспільний запит на інформаційну грамотність, хоча вона є однією з найголовніших складових інтелектуального потенціалу людини.

Але негарзди минуші. А об'єктивні завдання бібліотек залишаються. Бібліотеки мають бути готовими до виконання своєї соціокультурної місії як у кризовий, так і в післякризовий час. Кожна з них у рамках своїх можливостей має формувати актуальний знанневий ресурс з усіх видів і на всіх носіях інформації. Гармонізувати інформаційні послуги у традиційному і цифровому варіанті. Перебудовувати свою структуру для роботи з цифровою людиною і в цифровому середовищі.

Останнім часом багато говориться про кризу бібліотечної справи. Безпідставно створюється враження, що бібліотеки вичерпали своє суспільне призначення і поступаються своїм місцем цифровим інтеграторам інформації, комп'ютерним мережам. Кризові явища в бібліотечній сфері не тожні згубній внутрішній кризі бібліотеки як соціокультурного інституту. Бібліотека виникла із суспільної потреби мати організовану скарбницю знань, досвіду, цінностей. Ця потреба ніколи не зникне. Бібліотеки приречені на вічний супровід цивілізаційного процесу. Можуть змінюватися

тільки їхні форми і конкретні завдання, відбуватися перебудови їхньої роботи під нові завдання. Нині ми переживаємо період трансформації бібліотек у відповідь на виклики цифровізації.

Цифровізація істотно змінила способи виробництва, накопичення, опрацювання, зберігання і введення інформації у суспільний обіг. Утворився дисбаланс уваги до рукописно-друкованого і електронного фонду документів. У суспільстві вже циркулює переважно цифрова інформація. А бібліотеки через економічно-технічно-кадрові причини не можуть повною мірою збирати в себе електронні документи, попит на які зростає.

У той самий час бібліотеки змушені багато зусиль витратити на зберігання рукописно-друкованого фонду, попит на який спадає, а цінність з часом зростає, причому неймовірно. Це – не криза, а нове явище, з яким треба швидше освоїтись.

Читач/користувач/відвідувач бібліотеки тепер переважно (принаймні у великих бібліотеках) віртуальний. Читальні зали не заповнені. Ди-

станційне обслуговування розгортається повільно. Водночас віртуальних читачів у бібліотеках (комп'ютеризованих) у стократ, а то й у тисячократ, більше, ніж фізичних. І це знову ж таки не криза, а нове явище. Вихід – курс на дистанційний індивідуальний цифровий сервіс. Соціокультурна віддача від бібліотек небувало примножиться.

Висновки. Бібліотечне життя у наш час зазнає тиску подвійної трансформації. У суспільстві – це перехід до знаннєвої цивілізації, у культурі – перехід до цифрової грамотності. Обидва процеси, інтелектуальні за своїм змістом, об'єктивно відводять чільне місце таким інтелектуальним осередкам, як бібліотеки. І саме від бібліотечного співтовариства багато залежить, як його базовий заклад впишеться у процеси формування нового типу культури, нового типу особистості, вихідним чинником чого виступатиме інформаційна грамотність. Кожен з бібліотечних працівників може стати учасником цих історичних цивілізаційних зрушень.

Oleksii Onyshchenko,

Academician of NAS of Ukraine, Vernadsky National library of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

THE ADVANCE OF INFORMATION LITERACY - FOREGROUND TASK OF CONTEMPORARY LIBRARIES

The article concerns actual issues of national library sphere, makes a strong case for engaging libraries into the process of digitalization of human existence, raising the level of information literacy as among inner personal of libraries so for wide range of readers. The concrete measures in this direction proposed: building up effective structure of universal digital education, re-skilling, advanced training of library users; improving the system of catalogue, systematization and searching tools, the structure of funds, sights and portals, transformation of libraries into information expertise and library navigation centers; the increasing spheres of individual digital services and so on. The digital era bears new tasks, new challenges, and new problems and at the same times new possibilities for raising role of libraries in the life of an ordinary person and a society in general. The social status of a library worker is objectively increased, but of such kind of a worker, who will be aligned with the process of digitalizing of human life. One of the possibilities which is underestimated now is the increasing the role of libraries in formation of information literacy of masses, renovation and enriching in digital mode the original and native function of libraries – the function of enlightenment. Libraries are creation, embodiment and personalization of literacy. It is bearer, savior and propagandists. It gets the fame of «flames of culture», because in times of each revolution in culture (hand writing, printing, digital edition) libraries supplement such forms and methods of supporting and spreading of literacy as skills to fix, to save, to transmit and to interpretate the information.

Keywords: socio-cultural feedback of libraries, challenges of digitalization, digital services of libraries, universal digital education, information literacy.

Vernadsky National Library of Ukraine
3, Holosiivskyi ave., Kyiv, 03039, Ukraine
e-mail: vitp@nas.gov.ua

Стаття надійшла до редакції 10.11.2020 р.